

NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GÖÇ VE ARTIK NÜFUS İLİŞKİSİ

İdris AKKUZU¹

ÖZ

Bu makale, neoliberal küreselleşme sürecinde kabul edilebilir ve mevcut göç türlerini bir şekilde kapsayabilecek bir kavram olarak “artık nüfus” kavramını ve son yıllarda bu kavramın tartışılma biçimlerini aktarmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken, tarihsel materyalist metodolojinin ışığında, çok sayıda değişkeni aynı anda ele almayı mümkün kılan bir ekonomi politik bağlam oluşturmak esastır. Tüm göç türlerinin nedenlerinin ortak özelliği, merkez ve çevre ülkelerde uygulanan neoliberal ekonomi politikalarından kaynaklanıyor olmasıdır. Neoliberal küreselleşme, esnek, enformel, güvencesiz emek taleplerini karşılamak, yeniden üretim alanlarını ve doğayı metalaştırma süreçlerine dahil etmek adına büyük bir küresel yedek işgücü ordusu meydana getirmiştir. Sermayenin neoliberal yayılma evresinde, kapitalist birikim, artık nüfus yaratma kapasitesini de genişletmiştir. Birikim sürecine tabi olan bir dünya nüfusu, küresel işgücü arzı olarak artık nüfusa dönüşme potansiyeli taşır. Potansiyel göçmen hem hareketli hem hareketsiz olmalıdır. Eğitimli/eğitimsiz, vasıflı/vasıfsız, belgeli/belgesiz fark etmeksizin, ancak mutlak ya da göreceli mülksüz ve yerinden edilmiş işgücü artık nüfus kitlesine dahil edilebilmelidir. Sonuç olarak, “artık nüfus” günümüzde küresel ölçekte işlev görmekte, insanları farklı kategorilerde marjinalleştirerek tümünü “zorunlu” göçe sürüklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Artık Nüfus, Göç, Neoliberalizm

**THE RELATIONSHIP BETWEEN MIGRATION AND SURPLUS POPULATION IN
THE NEOLIBERAL GLOBALISATION PROCESS**

ABSTRACT

The form and structure of migration have accompanied the changing international division of labour throughout the history of capitalism. Today, the mobility of peasants, skilled/unskilled workers, the unemployed, the dispossessed, the displaced, and the educated, who are forced to move according to the dynamics of capital accumulation, takes place within the tension between

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, iakkuzu@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1069-9719

the conveniences provided by developments in transportation and communication and the increasingly tight border policies of states.

Recognising the complex dimensions of contemporary migration, efforts to understand modern migration issues require a critical and multidisciplinary approach. In this sense, Marxist political economy offers a guiding framework thanks to its conceptual world and historical materialist methodology, which enable the simultaneous consideration of numerous variables.

In this context, this article aims to convey the concept of “surplus population” as a concept that can be accepted in understanding the current crisis of capitalism and that can somehow encompass existing types of migration, as well as the ways in which it has been discussed in recent years.

It would be appropriate to consider not only those forced to migrate for political, social and climatic reasons, but also the category of economic migrants, who are described by orthodox circles as having the freedom and economic capacity to move, as falling under the umbrella of forced migration. This situation provides an important starting point for understanding the intertwined nature of the concepts of migration crisis and crisis of capitalism.

The common feature of the causes of all types of migration is that they are inherent in the neoliberal economic policies implemented in central and peripheral countries. On the other hand, these policies exclude reproduction, politics and non-human nature from the economy, but remain dependent on them and transform them. This characteristic, which is inherent to capitalism and reveals its inherent tendency toward crisis (Fraser and Jaeggi, 2018; Taraborrelli, 2021), is driving all types of migration along the same unstable and inevitable path of migration.

Neoliberal globalisation has created a large global reserve army of labour in order to meet the demands for flexible, informal, and insecure labour, and to include reproduction areas and nature in the processes of commodification. Transnational and intersectoral human mobility is also part of this process. The current forms of labour, which have been restructured to facilitate this transition, have made the possibility of the productive population transitioning into the reserve army of labour more vivid and visible than ever before. Therefore, if we are to speak of a duality that threatens the unity of the labour class, it is the duality between the productive population and the relative surplus population.

All types of migrants, including refugees, must be addressed within this analytical framework. This is because these people have been marginalised in the new accumulation regime, just like the global surplus population, and, moreover, can only find a place for themselves at the bottom of the poverty pyramid. Those who find work will likely experience relatively low wages, long working hours, and precarious employment conditions, while the majority who cannot find work will remain trapped in absolute poverty.

On the other hand, the concept of the relative surplus population can play an important role in the issue of migration in two respects. First, it exposes the hypocrisy and duplicity of market- and state-centred discourses that are hostile and violent towards migrants. Second, it fosters a unifying consciousness that can convince migrant labour and other forms of labour to fight together, thereby creating a starting point for collective thinking aimed at freeing reproduction, nature, and public spaces from neoliberal domination.

Keywords: Surplus Population, Migration, Neoliberalism

Giriş

Her dönemde insanlık tarihinin temel bir olgusu olan ‘göç’, toplumların ve ekonomilerin oluşumunda ve yeniden oluşumunda, devamlı merkezi bir rol oynamıştır. Günümüz dünyasında ise göç, hem kapitalizm öncesi toplumlarda hem de 19. ve 20. yüzyıl kapitalizm deneyimlerinde görüldüğü biçimlerden daha karmaşık, bununla birlikte sosyo-ekonomik, politik ve iklimsel faktörlerden etkilenen hayati bir konu haline gelmiştir.

İnsanların sınır ötesi hareketleri, ekonomik eşitsizlikler, siyasi istikrarsızlıklar, savaş, şiddet, çatışmalar ve iklim değişikliği gibi çok sayıda etkenin bir araya gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu hareketler hem göç veren hem de göç alan ülkeler için önemli sonuçlara neden olarak, makroekonomik değişkenleri, emek piyasalarını, sosyal ve demografik yapıları ve siyasal süreçleri derinden etkilemektedir. Dünya Göç Raporu (2024)’na göre, 2020 yılı itibarıyla dünya genelinde yaklaşık 281 milyon uluslararası göçmen bulunmaktadır ve bu sayı küresel nüfusun yaklaşık % 3,5’ini temsil etmektedir. Yine aynı rapora göre, 2000 yılında 150 milyon olduğu belirtilen uluslararası göçmen sayısının geçen süre zarfında önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Diğer yandan uluslararası göçmenler küresel işgücünün yaklaşık %5’ini

oluşturmaktadırlar; bu işçiler, tarım, inşaat ve turizm başta olmak üzere çeşitli sektörlerde önemli düzeyde yer almaktadırlar.

Göçün biçimi ve yapısı, kapitalizmin tarihi boyunca değişim gösteren uluslararası işbölümüne eşlik etmektedir. Köylülerin, vasıflı/vasıfsız işçilerin, işsizlerin, mülksüzleştirilenlerin, yerinden edilenlerin, eğitilmiş kişilerin sermaye birikim dinamiklerine göre harekete zorlandığı günümüzde bu hareketlilik, ulaşım ve iletişimde meydana gelen gelişmelerin sağladığı kolaylıklar ile devletlerin giderek sıkılaştırdığı sınır politikaları arasında yer alan gerilim hattında cereyan eder.

Uluslararası göçün ‘çağdaş seyri’, neoliberalizmin ortaya çıkışı ve üretimin küreselleşmesiyle birlikte başlamıştır. Bir yandan Kuzey ülkelerinde deneyimlenen imalattan hizmet sektörlerine kayma, sanayi üretiminin düşük ücretli Güney ülkelerine kaydırılması sürecini tetiklemiştir. Ancak tarım, inşaat, bakım, temizlik, hizmetler gibi yerinde işleyen ve düşük ücretli iş kollarında göçmen emeğine olan talep kesilmemiş, aksine artış kaydetmiştir (Ness, 2023). Diğer yandan Güney ülkelerinde ortaya çıkan yeni sermaye çekim merkezlerinin de çevre ülkelerden gelecek göçmen emeğine yeşil ışık yaktığı söylenebilir. Beliren bu yeni göç izleğine savaş, iç savaş, siyasal ve iklimsel sorunlar gibi doğrudan ekonomik olmayan etkenlerin katkıda bulunması göç örüntüsünü karmaşıkleştirmiş ve derinleştirmiştir. Nedenlerin ve sonuçların, öznelerin ve yapıların, sistemlerin ve mekanların birbirinden ayrıştırılarak ele alınması artık daha meşakkatli, daha uzun erimli ve katmanlı incelemeler, araştırmalar yapmayı gerektirmektedir.

Meselenin bu boyutlarını görerek çağdaş göç sorunlarını anlama çabası, eleştirel ve çok disiplinli bir yaklaşımı gerektirmektedir; bu anlamda Marksist Ekonomi Politik, ifade edilen çok sayıda değişkeni bir arada ele almaya olanak tanıyan kavram dünyası ve tarihsel maddeci metodolojisi sayesinde yol gösterici bir çerçeve sunma gücü taşımaktadır. Bu çerçeve, ekonomik yapıların ve sınıf ilişkilerinin sosyal/siyasal yaşamı biçimlendirmedeki rolünü ifade etme; bununla birlikte göç olgusunu, mikro düzeyde bireysel tercihlerin veya makro düzeyde doğal toplumsal gelişme esaslarının bir sonucu olarak kabul etmeyerek, kapitalist üretim tarzındaki ve küresel işbölümündeki gelişmelerle birlikte ele alma iddiasındadır.

Böylesi tarihsel ve maddi bir zeminden hareketle, güncel yani ‘olmakta olan’ bir olguyu ele almanın güçlükleri bulunmaktadır. Birincisi, alan hakimiyeti konusudur. Marksist ekonomi politikte yer alan göç meselesini görme biçimlerindeki ortak esasları ve bunların birbirlerinden farklılaştıkları yanları sindirmek gerekmektedir. Çalışmanın böyle bir iddiası bulunmamaktadır; zira bunun tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi, ilgili literatürdeki konu

başlıklarının hem teorik hem de ampirik düzeyde yıllar boyu çalışılmasıyla edinilebilecek sezgiler ve çıkarımlar gerektirmektedir. İkinci güçlük -ve elbette birincisiyle ilintili olarak-, göçle ilgili, başta Marx olmak üzere klasik metinlerden hareketle genel esaslar ortaya koyulması ve güncel olanın bu esaslar dikkate alınarak eleştirel olarak kavramsallaştırılmasıdır. Türkiye’ye yönelik mülteci akını ve sorununu kendine özgü boyutlarıyla tarihsel, sınıfsal ve sistemik olarak gözler önüne serebilmek bu güçlükleri içermektedir. Bu güçlükleri aşabilmek için öncelikle Türkiye’nin toplumsal ve kapitalizm tarihi çerçevesinin derinlikli şekilde inşa edilmesi gerekir. Akademik ve politik çevrelerde bu yönde çabalar² sarf ediliyor olsa da araştırmayı ve incelemeyi yürüten kişinin özgün yaklaşımını geliştirmesi gerekmektedir. Bu ihtiyaca karşılık gelecek bir çerçevenin bu çalışmada yer almaması, bir diğer eksiklik olarak düşünülebilir.

Bu çalışmanın amacı, neoliberal kapitalizm ve göç arasındaki ilişkiye dair, hem kapitalizmin güncel krizini anlamada kabul görecektir, hem de mevcut göç tiplerini bir şekilde kapsayabilecek bir kavram olarak ‘artık nüfus’ kavramını ve son yıllardaki tartışılma biçimlerini ele almaktır. Çalışma, neoliberal kapitalizmin çağdaş dinamikleri ışığında, Marx’ın artık nüfus ve sermayenin işleyiş tarzına yönelik açıklamalarını, doğrudan başvurmak suretiyle, tartışmakta ve literatürde mevcut “zorunlu göç kategorisi” için yeni bir kavrayışın zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

Neoliberal Çağda Göç Olgusunun Temel Dinamikleri

1970’li yıllardan günümüze, neoliberal küreselleşme olarak çoğunlukla ifade edilen yeni dünya düzeninde karşımıza çıkan göç olgusu; yapısal uyum programları, özelleştirmeler, deregülasyonlar, piyasalaştırma gibi belli başlı süreçler aracılığıyla, öncesinde farklı kategoriler altında ele alınan göç tiplerinin neredeyse hepsini birden ‘zorunlu göç’ kategorisine dahil etmektedir (Wise & Marquez, 2013). Neoliberal küreselleşme, insanların eğitim seviyesi gibi nitelikleri üzerinden yapılan işgücü farklılaştırması yerine cinsiyet, ırk, etnik köken, yasal statü gibi ayrıştırmalara dayalı küresel bir işgücü piyasası meydana getirmektedir; yeni göç akımları

² Son dönemlerde, teorik ve ampirik olarak, görece artık nüfus üzerine yönelik çalışmalarda artış görülmektedir. Bunun başlıca nedeni, istihdamsızlık yaklaşımlarının kapitalizmin mevcut krizine cevap vermemesi varsayımıyla, bu yaklaşıma alternatif oluşturabilecek bir yeni çerçeve geliştirmektir. Görece artık nüfus, işçi, işsiz, göçmen, marjinal, enformel gibi tüm emek biçimlerini birlikte ve sermaye birikim esaslarına göre ele alabilecek bir kavram olarak önerilmektedir. Farklı ülkelerde, farklı birikim kollarında ve emek biçimleri ile ilgili yapılan bazı araştırmalar için bkz. Rajaram, 2018; Wigger, 2021; McIntyre, 2011; Hall, 2021; Habibi & Juliavan, 2018; Neilson & Stubbs, 2011; Pradella & Cillo, 2021.

ise bir yandan bu yeni tip ayrıştırmalardan etkilenerak gerçekleşmekte, diğeryandan bu ayrıştırmaların sürekliliğini sağlayacak bir işgücü kaynağı işlevini görmektedir.

Neoliberal çağda, ülkeler, bölgeler ve yerel düzeyler arasındaki toplumsal eşitsizlikler giderek daha görünür, köklü ve kalıcı bir nitelik kazanmıştır. Bu süreç, toplumların geniş kesimlerini yoksulluğa, dışlanmaya ve yapısal sömürüye mahkûm ederken; sermaye birikimi ve iktidarın, giderek daha az sayıda aktörün elinde yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Bu asimetrik gelişme, yalnızca ekonomik düzlemde değil; aynı zamanda ırk, etnik köken, cinsiyet ayrımcılığı, üretime ve istihdama erişimde sorunlar, yaşam ve çalışma koşullarında gözlemlenen dramatik kayıplar, sosyal güvenlik sistemlerinin bölünmesi ve parçalanması gibi çok boyutlu bir biçimde kendini göstermektedir (Wise & Márquez, 2013).

Sadece siyasi, sosyal ve iklimsel nedenlerden göçe zorlanan kişiler değil, ortodoks çevrelerin ‘beyin göçü’ gibi özgür ve ekonomi temelli hareket kabiliyetini haiz olduğunu ifade ettikleri ekonomik göçmen kategorisinin de artık zorunlu göç çatısı altında değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Zorunlu göç kavramının kapsayıcılığının bu şekilde genişletilmesi, göç krizi ve kapitalizmin krizi olarak karşımıza çıkan olguların içiçeliğini anlamak açısından önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Günümüzde, sınır ötesi hareket kabiliyeti giderek artan çok uluslu şirketlerin ve devletlerin geçmişe kıyasla kontrol gücü daha yüksek ve şiddete meyyal sınır politikalarının öncülüğünde ırk, cinsiyet, etnik köken ve hukuki kriterlerle küresel düzeyde inşa edilen parçalı ve istikrarsız göç patikası, hemen her toplumsal statüye dahil insanı kapsayabilmekte, mülksüzleştirme, marjinalleştirme, ötekileştirme süreçlerine dahil edebilmektedir.

Ortak paydalarının bulunduğu iddiasıyla dört farklı nedensel düzeyde cereyan eden göç türlerinin, ‘zorunlu göç’ çatısı altında değerlendirilmesi gerektiğini öneren yaklaşım (Wise & Marques, 2013), kapitalizm ve göç arasındaki mevcut ilişkiyi de gösterebilmektedir. Buna göre göç, a) şiddet, çatışma ve afetler, b) iklim değişikliği ve çevresel tahribat, c) insan ticareti ve kaçakçılığı, d) mülksüzleştirme, dışlanma ve işsizlik nedenleriyle vuku bulmaktadır. Bu nedenlerin ortak özelliğı, merkez ve çevre ülkelerde uygulanan neoliberal ekonomi politikalarına içkin oluşlarıdır. Diğeryandan bu politikalar, yeniden üretim, politika ve insan dışı doğa alanlarını ekonomi dışına çıkarır, ancak onlara hem bağımlı kalır ve hem de onları dönüştürür. Kapitalizme özgü olan ve kapitalizmin doğasındaki kriz eğilimini gösteren bu özellik (Fraser & Jaeggi, 2018; Taraborrelli, 2021), tüm göç tiplerini aynı istikrarsız ve zorunlu göç patikasına sevk etmektedir.

Bu gelişmenin meydana getirdiği bir başka önemli husus, kapitalizmin krizi işçi sınıfının üzerine yıkma kabiliyetini geliştirmesidir; işçi sınıfını ırk, cinsiyet, etnik köken üzerinden bölerek birbirine düşürmesi, toplumsal çatlakların ise işçi sınıfını sınıf bilincinin dışında bu ayrımlar bakımından farklı kamplara bölerek birbirine düşmanlaştırmasıdır. Son yıllarda yaşanan Avrupa göç krizi, Avrupa’da ve Türkiye’de mültecilere yönelik düşmanlık algısı, aşırı sağcılığın göçmen karşıtlığı üzerinden yükselmesi gibi olgular, bu bakımdan, neoliberal kapitalizmin işçi sınıfı aleyhine ama sermaye birikimi lehine önemli bir başarısıdır.

Emekçi saflarındaki göçmen emeğine karşıtlığın, birikimin lehine yaratılmış bir illüzyon olarak ortadan kaldırılması zorunluluğu, bu zorunluluğu algılayan ve hissedenler bakımından göç krizinin gerçek anlamını ihtiva etmektedir. Bu nedenle sağ ve sol çevrelerden göçmen karşıtlığı biçiminde tezahür eden tüm argümanların değersizleştirilmesi ve işlevsiz hale getirilebilmesi için, kapitalizmin krizi ile göç krizini birlikte kavrayacak ve işçi sınıfını tümleyecek açılımlara gereksinim bulunmaktadır. Bu gereksinime cevap vermek açısından literatürde önemli çabalar bulunmaktadır. Bu çabaların ortak özelliği, Marx’ın *yedek işgücü ordusu* kavramına güncel olgular ışığında müracaat etmek ve yaşananları, neoliberal kapitalizmin parçalı ve istikrarsız yapısındaki gerilimlere oturtarak bütüncül ve emek yanlı söylemler üretebilmektir.

Sermaye Birikim Süreci ve Yedek İşgücü Ordusu

Sermaye birikim sürecinin analizinde ve göç-kapitalizm ilişkisinde yedek işgücü ordusu kategorisi önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu kategori, hem sermaye birikim sürecinin içsel çelişkisini hem de göç olgusunun dönemsel ve geçici bir emek biçimi olmadığını, aksine sermaye birikimi tarafından üretildiğini ve süreklilik arz ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Marx’a göre çelişki sermayenin genişleme sürecinde gizlidir; üretilen “*artık değer*in sürekli olarak yeniden sermayeye dönüşmesi, kendisini, üretim sürecine giren sermayenin giderek büyümesi biçiminde” (Marx, 2010, s. 603) karşımıza çıkan sermayenin sınırsız olarak değer kazanmak zorunluluğu, işçiler tarafından üretilen ancak ödenmeyen artık emek zamanının ve iş günü sayısının artırılması gerekmektedir. Artık değer bu şekilde ençoklaştırılmasının iki yolu bulunmaktadır. Birincisi iş gününün uzatılması, ikincisi ise teknolojinin kullanılarak emeğin üretkenliğinin artırılmasıdır (Basso, 2021, s. 217-218).

Sermayenin genişleme süreci, bu sürece eşlik eden serbest bir emek nüfusu meydana getirir ki zamanla giderek çoğalan bir özelliğe sahip olacak bu nüfus, sermayenin yine genişleme sürecinde, dahil etme ve dışarıda bırakma şeklinde kullanabileceği bir kitleyi temsil eder.

“Toplam sermayenin değişir bileşenindeki, toplam sermayenin büyümesiyle birlikte hızlanan ve bu sermayedeki büyümeye göre daha çabuk hızlanan göreceli azalma, diğer tarafta, tam tersine, işçi nüfusunun, mutlak olarak, değişir sermayeye ya da onun istihdam araçlarına göre hep daha hızlı bir şekilde büyümesi olarak görünür. Oysa, gerçekte, enerjisiyle ve hacmiyle orantılı bir şekilde, sürekli olarak göreceli bir işçi nüfusu fazlası, yani sermayenin ortalama değerlendirme gereksinimleri için fazla ve bu nedenle de gereksiz olan bir aşırı işçi nüfusu yaratan şey, kapitalist birikimin kendisidir” (Marx, 2010, s. 609).

Sermaye birikiminin ilerlemesi ve sermayenin yoğunlaşmasıyla birlikte, üretim araçlarını temsil eden değişmez sermayenin, emek-gücünü ifade eden değişken sermayeye kıyasla daha hızlı büyümesi yapısal bir eğilim haline gelir. Toplam sermaye miktarındaki artışa rağmen, emek talebi yalnızca mutlak anlamda değil; esasen nispi olarak azalır. Bu orantısız azalma, sermaye birikiminin teknik bileşiminin değişmesiyle yakından ilişkilidir. Kapitalist üretim tarzının küresel ölçekte yayılması ve kapitalist öncesi üretim ilişkilerinin tasfiyesi, tarihsel olarak giderek genişleyen bir artık nüfusun ortaya çıkmasına yol açar. Bu artık nüfus, sermayenin değerlendirme süreçlerinde esnek bir yedek işgücü ordusu olarak işlev görür (Basso, 2021, s. 219–220).

Marx’a göre, yedek işgücü ordusunun sahip olduğu üç farklı biçim vardır: Bunlar, ‘akıcı’, ‘gizli’ ve ‘durgun’dur. Marx, yedek işgücü ordusunu akıcı biçimini şu şekilde açıklar;

“Modern sanayinin merkezlerinde (fabrikalarda, manifaktürlerde, dökümhanelerde, madenlerde vb.), işçiler bazen uzaklaştırılıp bazen daha büyük ölçüde yeniden çekilir ve böylece, bütüne bakıldığında, çalışanların sayısı, üretimin ölçeğine göre giderek düşen bir oranda olmakla birlikte artar. Aşırı nüfus burada akıcı biçimde var olur” (Marx, 2010, s. 619).

O halde ‘akıcı’ olarak ifade edilen artık nüfus, Marx’ın kendi zamanında teşhis edebileceği şekilde sanayi sektöründe yer almakta ve sermaye birikimi - teknoloji ilişkisindeki değişimlere bağlı olarak ileri ve geri hareket etmektedir. Bu da yine sermaye birikimine içkin bir çelişkiyi ifade etmektedir; “(i)şçi kitlesindeki doğal artışın, sermayenin birikim gereksinimlerini karşılayamaması ve yine de her zaman bunlardan fazla olması, sermayenin

kendi hareketinin bir çelişkisidir” (Marx, 2010, s. 619). Akıcı nüfusun, ileri geri hareketliliği, bu çelişkinin de ortaya koyduğu şekliyle kategorik olarak bir esas olmakla birlikte, elbette sermaye birikiminin tarihsel devinimleri içerisinde standart olmayan farklı biçimlerde ama hep benzer bir yol izler. Örneğin, ortodoksi bir ifadeyle, kriz ve işsizlik gibi bir ilişkide işsizlik seviyesinin artması, hızlı büyüme evrelerinde işsizlik seviyesinin azalması gibi görünüm arz eden olgular, aslında sermaye birikim sürecine içkin akıcı artık nüfusun hareketinin yansımasıdır.

Marx’ın ‘gizli’ artık nüfus olarak ifade ettiği olgu ise kır nüfusuna dairdir. Kapitalist üretim ilişkilerinin tarımsal alanları dönüştürme sürecinde, *“burada iş gören sermayenin birikimiyle birlikte kırsal işçi nüfus talebi mutlak olarak azalır ve burada, işçilerin uzaklaştırılmasını, tarım dışı sanayilerde olduğu gibi, daha çok sayıda işçinin çekilmesi izlemez”* (Marx, 2010, s. 620). Aksine burada meydana gelen bir yerinden edilme sürecidir ve kır nüfusu kent işgücüne dönüşmeye sürüklenmektedir. Diğer yandan bu süreç de başlangıcı ve sonu olan, yani günün birinde kır nüfusunun tamamen kentlere akın etmesiyle sonlanabilecek bir süreç değil, aksine kırdaki her daim kentlere göç etmeye hazır kitlelerin mevcudiyetini koşul kılan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da kır nüfusu üzerindeki sermaye sömürsünün giderek artması anlamına gelmektedir.

“Görelî aşırı nüfusun bu kaynağı da hep akış halindedir. Ne var ki, bu görelî aşırı nüfusun sürekli olarak kentlere doğru akması, kırdaki, büyüklüğü ancak akış kanallarının olağanüstü bir genişleme gösterdiği durumlarda ortaya çıkan gizli bir aşırı nüfusun sürekli olarak var olmasını şart koşar. Bu nedenle, tarım işçisi, ücretlerin en düşüğüne mahkûm edilir ve bir ayağı hep yoksulluk batağındadır” (Marx, 2010, s. 620).

Yedek işgücü ordusu içerisinde sermaye birikimi için en işlevsel olanı, Marx’ın ‘durgun’ artık nüfus olarak kategorize ettiği kesimdir; *“...görelî aşırı nüfusun bu bölümü sermayeye tükenmek bilmeyen bir kullanılabilir emek gücü kaynağı sağlar. Yaşam koşulları, işçi sınıfının ortalama normal düzeyinin altına düşer ve tam da bu durum, onları sermayenin özel sömürü dallarının geniş temeli haline getirir”* (Marx, 2010, s. 621). Sözü edilen nüfusun düzensiz bir biçimde çalıştırılıyor olması bunun nedenidir. Kaynağını ise akıcı ve gizli artık nüfustan almaktadır. Sanayi ve tarımda meydana gelen gelişmeler, artık nüfusun bir bölümünü -Marx’a göre en büyük bölümünü- marjinalleştirir ve ille katmanlaştırılacaksa nüfusun en alt

katmanına yerleştirir. “...(B)urada çalışan nüfus, aynı zamanda, işçi sınıfı içinde, bu sınıfın toplam büyümesindeki payı diğer öğelerinkilere göre daha büyük olan, kendi kendini yeniden üreten ve kalıcılaştıran bir öge oluşturur” (Marx, 2010, s. 621). Marx’a göre bu sürecin bir sonraki aşamasına artık ‘muhtaçlık’ eşlik eder;

“Muhtaçlık, faal sanayi ordusunun hastanesi ve yedek sanayi ordusunun safrasıdır. Göreli aşırı nüfus üretimi muhtaçlık üretimini içerir; göreli aşırı nüfusun varlığı ne kadar zorunluysa onun varlığı da o kadar zorunludur; muhtaçlık göreli aşırı nüfusla birlikte, kapitalist üretimin ve zenginlik artışının varlık koşullarından birini oluşturur”. (Marx, 2010, s. 622).

Sermaye birikim süreci, kendi içsel dinamikleri gereğince kullanılabilecek, hareket edebilecek, hareketsiz bırakılabilecek bir nüfus büyüklüğünü şart koşar. Sermayenin sürekli değişen değerlenme gereksinimleri için meydana getireceği bu nüfus büyüklüğü, yedek işgücü ordusudur ve sınıf içi bölünmelerin temel nedeni ve kaynağıdır. Marx’ın birikimin mutlak yasası olarak ifade ettiği bu ilişki, diğer yandan sermayenin genişleme gücü uyarınca büyümek durumunda kalan artık nüfus kitlesini de sermayeye muhtaç hale getirir. “...göreli aşırı nüfusu ya da yedek sanayi ordusunu her zaman birikimin hacim ve enerji ile dengeli bir durumda tutan yasa, işçiye sermayeye, Hephaistos’un çivilerinin Prometheus’u kayalara mıhladığından daha sıkı bir şekilde bağlar. Sermaye birikimine karşılık gelen bir sefalet birikimini gerekli kılar” (Marx, 2010, s. 623).

Yedek İşgücü Ordusu ve Göç İlişkisi

Artık nüfusun göreli büyüklüğünü artırma eğiliminde olan üç faktör vardır. Bunlardan ilki, değişmez sermayenin değişken sermayeye oranındaki artıştır. İkincisi, kapitalizmin erken aşamalarında, demografik geçiş sürecinden kaynaklı olarak nüfus artış hızında meydana gelen artıştır. Üçüncüsü ise, sermaye birikim sürecinin, kır nüfusunu tarımdan koparması gibi yeni işçi kaynakları yaratmasıdır (McIntyre, 2011, s. 1492). Bu üç dinamik, kapitalist üretimin istikrarlı büyümesi için gereklidir; ancak her birinin kendi içsel doğaları gereği artık emek nüfusu yaratma kapasitesi bakımından sınırlılıkları vardır. Örneğin sermaye-emek oranını artırması beklenen teknolojik gelişmeler, bunu başaramayabilir. İlerleyen safhalarında kapitalist gelişmenin nüfus artış hızını yavaşlattığı bilinmektedir. Kişisel hizmetler, hane içi üretim gibi daha önce pazara konu olmayan alanların metalaştırılması suretiyle yeni işler ve ücretli işçiler yaratılıyor olsa da bu metalaştırma süreçleri pürüzsüz bir biçimde gerçekleşemez ve dahası sınırsız bir uzama sahip değildir.

Bu kısıtlar altında, sermayenin imdadına sınır ötesi sermaye ve emek hareketi yetişmektedir. 1970'lerden itibaren başlatılan sermayenin neoliberal yayılma evresinde, kapitalist birikim, artık nüfus yaratma kapasitesini de genişletmiştir. Süreç, sadece sermayenin niceliksel olarak ulusal sınırları dışına çıkması yoluyla değil, toplumsal ilişkilerde meydana getirdiği niteliksel değişimlerin insanları sermayeye doğru hareket etmeye zorlamasıyla da gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu mekânsal yayılma zaman faktörünü de yine sermaye lehine denkleme dahil etmiştir. Sermayenin genişleme ve merkezileşme mantığı artık küresel bir evrende, modern dışı bir zaman algısında işlemektedir. Sermayeyi elinde bulunduranların dışında kalan neredeyse bir dünya nüfusu, küresel işgücü arzı olarak artık nüfusa dönüşme potansiyeli taşır. Küresel işgücü, sonsuz bir zaman algısı içinde, sermayeyi ıskalayarak, karşı karşıya kalacağı mutlak ya da göreceli yoksulluğun sebebi olarak kendisini görür.

Kapitalist birikim süreçleri, yalnızca klasik işçi sınıfı biçimlerini değil, aynı zamanda kölelik, ortakçılık, encomienda, kiracılık, sözleşmeli işçilik, uzun vadeli iş sözleşmeleri ve borç köleliği gibi farklı emek rejimlerini de içerecek şekilde genişlemektedir. Farklı nitelikteki bu emek rejimleri, sermayenin artı-emekçi nüfusları bünyesine katma kapasitesini büyük ölçüde artırmaktadır. Sermaye ihracı bu süreci daha da hızlandırmakta; böylece sermaye, coğrafi olarak farklı alanlarda yeni artık işgücü rezervleri meydana getirmektedir (McIntyre, 2011).

Bu aşamada, göçün yedek işgücü ordusunun oluşumu bakımından önemi devreye girer. Kapitalizmin neoliberal öncesi döneminde iç göç artık nüfus açısından önem arz ederken, günümüzde dış göç, artık nüfus oluşumunda önemli rol oynar (Pröbsting, 2015, s. 335). Bu rol, basitçe merkez ülkelerde işsiz ya da işsizlik tehlikesinde bir nüfus kalabalığı yaratmak değil, artık değer üretim süreçlerinde yer alarak, emek üzerindeki sermaye tahakkümünün gerçekleşmesini sağlamaktır. Toplumun tüm alanlarında yerli-yabancı karşıtlığının oluşması, göçün ırk ve etnik köken gibi 'kültürel', haklar ve statüler gibi 'hukuki' kodlar üzerinden tartışılmasının sağlanmasında ve sermaye-emek çelişkisinin görünmez hale getirilmesinde kritik bir işlev görür. Bu anlamda (potansiyel) göçmen hem hareketli hem hareketsiz olmalıdır. Eğitilmiş/eğitimsiz, vasıflı/vasıfsız, belgeli/belgesiz fark etmeksizin, ancak mutlak ya da göreceli mülksüz ve yerinden edilmiş işgücü artık nüfus kitlesine dahil edilebilmelidir. Bunun için de 'kısıtlayıcı' ve 'seçici' göç politikaları devreye sokulur. Sözüm ona hem dışlayıcı hem de dahil edici özellikte olan bu göç politikaları, 'beyin göçü', 'kaçak göçmen' gibi kavramlar üreterek, emek sınıfının farklı katmanlarında yer alan bu nüfusu, yine emek sınıfının karşısına öfke

nesnesi olarak çıkarmaktadır. Oysa gerçeklik, artık değer sürecinin kendisinden başkası değildir.

Rajaram'a (2018) göre, Avrupa'daki belgesiz göçmenler tarafından yaratılan artık değer, bu bireyleri dışlayan ya da marjinalleştiren ideolojik ve ekonomik yapının yeniden üretimine katkı sağlar. Tıpkı sömürge dönemindeki yerli işgücü gibi, kayıt dışı çalışan göçmenler de kapitalist sistemin dayandığı değer yapısını ayakta tutar; ancak bu yapıya erişim veya onun üzerinde hak iddia etme imkânından yoksundur. Buna karşın, diğer işçiler —her ne kadar mülksüzlüklerini tüketim odaklı bir ideolojiyle rasyonelleştirseler de— sistemle daha görünür ve korunaklı bir ilişki içerisinde. Rajaram, kayıt dışı göçmen emeğinin özellikle sosyal haklar ve ücret talepleri bakımından daha az maliyetli oluşuyla, kapitalizmin temel hedefi olan artık değeri en üst düzeye çıkarma amacına, formel emek biçimlerinden bile daha etkin biçimde hizmet ettiğini vurgular (s. 636).

Sonuç

Neilson ve Stubbs, neoliberal dönemde, eşitsiz gelişme ve göreceli artık nüfus ilişkisini inceledikleri çalışmalarında, dünya genelinde, ülkelerin 2007 yılı verilerini kullanarak artık nüfus büyüklüğünü hesaplamışlardır. Bu hesaplamalara göre, göreceli artık nüfus (işsizler + istihdamda olmayanlar + kırılğan istihdam), 4 buçuk milyardan fazladır ve üretken nüfusun 2,47 katıdır. Oldukça ürkütücü olan bu tablo, milyarlarca insan için halihazırda önemli derecede bir yoksulluk anlamına gelmekte ve gelecekte daha derin bir yoksulluk tehlikesine işaret etmektedir. Yazarlara göre, kırsal alanlardan kent merkezlerine doğru devam eden potansiyel göç akımı, genel nüfustaki doğal artışla birleştiğinde, halihazırda sınırlarına dayanmış kentsel altyapılar üzerinde ciddi bir baskı yaratmaktadır. Bu süreç yalnızca kentsel nüfusun niceliksel olarak büyümesine değil, aynı zamanda bu nüfusun yoksulluk ve çaresizlik düzeylerinin derinleşmesine de yol açmaktadır (2011, s. 444-450).

Neoliberal küreselleşme, esnek, enformel, güvencesiz emek taleplerini karşılamak, yeniden üretim alanlarını ve doğayı metalaştırma süreçlerine dahil etmek adına görüldüğü üzere, büyük bir küresel yedek işgücü ordusu meydana getirmiştir. Ülkelerarası ve sektörler arası insan hareketliliği de bu sürecin bir parçasıdır. Bu geçişkenliğin sağlanabilmesi adına yeniden biçimlendirilen bugünkü emek biçimleri, üretken nüfusun, yedek işgücü ordusuna geçme ihtimalini geçmişte olduğundan daha canlı ve görünür hale getirmektedir. Dolayısıyla emek sınıfının birliğini tehdit eden bir ikilikten bahsedilecekse, bu ikilik, üretken nüfus ile göreceli artık nüfus ikiliğidir.

Mülteciler dahil göçmenlerin tüm türlerinin bu analitik çerçevede ele alınması gerekmektedir. Göçmenler, yeni birikim rejiminde, tıpkı küresel artık nüfus gibi marjinalleştirilmiştir ve üstüne üstlük yoksulluk piramidinin ancak alt tabakalarında kendilerine yer bulabilmektedir. İş bulabilenler, büyük olasılıkla göreceli olarak düşük ücret, uzun mesai saatleri ve güvencesiz istihdam koşullarını deneyimleyecek, iş bulamayan çoğunluk ise mutlak yoksulluğun pençesi altında kalacaktır.

Diğer yandan, göreceli artık nüfus kavramı, göç meselesinde, iki bakımdan önemli işlev görebilir. Birincisi, piyasa ve devlet merkezli, göçmenlere yönelik düşmanlık ve şiddet içeren söylemlerin sahteliğini ve iki yüzlülüğünü açığa çıkarır. İkincisi, göçmen emeği ile diğer emek türlerini aynı saflarda mücadele etmeye ikna edecek birleştirici bir bilinç düzeyi kazandırarak, yeniden üretim, doğa ve kamusal alanların neoliberal tahakkümden kurtulabilmesi için birlikte düşünmek adına bir başlangıç noktası oluşturur.

Kaynakça

- Basso, P. (2021). Marx on migration and the industrial reserve army: Not to be misused. M. Musto (Ed.), *Rethinking alternatives with Marx* içinde, Palgrave Macmillan.
- Frase, N. & Jaeggi, R. (2018). *Capitalism: A conversation in critical theory*. Polity Press.
- Habibi, M. & Juliawan, B. H. (2018). Creating surplus labour: Neo-liberal transformations and the development of relative surplus population in Indonesia. *Journal of Contemporary Asia*, 48(4), 649–670.
- Hall, R. (2021). Indigenous/state relations and the “making” of surplus populations in the mixed economy of Northern Canada. *Geoforum*, 126, 461–470.
- International Organization for Migration. (2024). *World migration report 2024*. <https://www.iom.int/world-migration-report-2024>
- Marx, K. (2010). *Kapital* (M. Selik & N. Satlıgan, Çev.). Yordam Kitap.
- McIntyre, M. (2018). Race, surplus population and the Marxist theory of imperialism. *Antipode*, 43(5), 1489–1515.
- Neilson, D. & Stubbs, T. (2011). Relative surplus population and uneven development in the neoliberal era: Theory and empirical application. *Capital & Class*, 35(3), 435–453.

- Ness, I. (2023). *Migration as economic imperialism*. Polity Press.
- Pradella, L. & Cillo, R. (2021). Bordering the surplus population across the Mediterranean: Imperialism and unfree labour in Libya and the Italian countryside. *Geoforum*, 126, 483–494.
- Pröbsting, M. (2015). Migration and super exploitation: Marxist theory and the role of migration in the present period of capitalist decay. *Critique*, 43(3), 329–346.
- Rajaram, P. K. (2018). Race, migration and capitalist migration regimes. *New Political Economy*, 23(5), 627–639.
- Taraborrelli, A. (2021). Capitalism, critical theory and migrations. *Philosophy and Public Issues*, 11(2), 65–80.
- Wigger, A. (2021). Housing as a site of accumulation in Amsterdam and the creation of surplus populations. *Geoforum*, 126, 451–460.
- Wise, R. D. & Márquez, H. (2013). Neoliberal globalization and migration. I. Ness (Ed.), *The encyclopedia of global human migration* içinde, Blackwell Publishing.